

# ▣ Kertomusten eettinen potentiaali ja vaarat: kuusi mittapuuta

—

*Hanna Meretoja*

K

—

ertomusten merkitystä ihmisenä olemiselle on pohdittu kertomuksen tutkimuksen kentällä jo usean vuosikymmenen ajan, ja ihmistieteiden ”kerronnalliseen käänteeseen” on kuulunut kiinteästi keskustelu kertomusten eettisestä potentiaalista.

Usein keskustelua on värittänyt narrativismi – kertomusinnostus ja usko kertomusten hyvää tekevään voimaan. Narrativismin vasta-reaktiona puolestaan syntyi kertomuskriittinen liike.<sup>1</sup> Tosin kertomuskriittiset äänenpainot olivat leimallisia jo 1900-luvun alussa muotoutuneelle modernisille Virginia Woolfista (1925, 188–189) lähtien. Toisen maailmansodan jälkeen Emmanuel Levinasin (1948) ja Roland Barthesin (1982, 94) kaltaiset kriitikot analysoivat kertomusmuotoa eettisesti ongelmallisena haltuunoton muotona ja ihmisen keinona luonnollistaa tietty todellisuuteen projisoitu keinotekoinen järjestys. Samantyyppinen eetos huokuu Hayden Whiten (1981, 4) kerronnallisen käänteen yhteydessä esittämästä vaatimuksesta, että historiankirjoituksessa tapahtumien ”ei tule esiintyä kertomuksen *kertojina*”. 2000-luvulla Crispin Sartwell (2000) ja Galen Strawson (2004, 2015) ovat kyseenalaistaneet kertomuksia ihannoivan elämänasenteen ja puolustaneet hetkessä elämisen taitoa. Kertomuskriittisen liikkeen uusien muotojen Suomessa on Maria Mäkelän johtama Kertomuksen vaarat -hanke.<sup>2</sup> Yleisesti ottaen keskustelu kertomusten eettisestä potentiaalista on ollut varsin polarisoitunutta: sitä ovat hallinneet argumentit kertomusten puolesta ja niitä vastaan – hyötypuhe ja vaarapuhe.

Kertomuskeskusteluun on 2000-luvulla nivoutunut usein yhtä polarisoitunut keskustelu kirjallisuuden hyödyllisyydestä tai hyödyttömyydestä. Nykyisellä lukutaidon heikentymisen ja humanististen tieteiden kriisiytymisen aikakaudella tutkijoilla on paineita puolustaa kirjallisuuden merkitystä nyky-yhteiskunnassa. Filosofi Martha Nussbaumin (1997, 2010) mukaan kirjallisuus kehittää kykyämme asettua toisten ihmisten asemaan, tarkastella maailmaa heidän näkökulmastaan ja muodostaa emotionaalinen side ihmisiin, joiden kokemusmaailma poikkeaa omastamme. Viime vuosina tässä keskustelussa on usein vedottu kognitiotieteellisiin tutkimuksiin, joiden mukaan kaunokirjallisuus lisää empatiakykyämme.<sup>3</sup>

Etenkin formalistisesta perinteestä ammentavat tutkijat ovat vastustaneet hyötyvaatimuksia vetoamalla moderniin autonomiaestetiikkaan, joka painottaa taiteen autonomiaa suhteessa muihin todellisuuden alueisiin. Formalistinen perinne jatkaa kantilaista traditiota, jossa esteettinen nähdään omana, tiedollisesta ja eettisestä erillisenä alueenaan.<sup>4</sup> Perinne vaikuttaa kirjallisuudentutkimuksessa erityisesti narratologian piirissä. Esimerkiksi Stefan Iversen (2013, 152) kiteyttää eron fiktiivisten ja ei-fiktiivisten kertomusten lukemisen välillä siihen, että ei-fiktiivisiä luemme kommunikaationa kirjoittajalta lukijalle, kun taas fiktiivisiin suhtaudumme ”artefaktina itsessään”, joka tuottaa kantilaista ”intressitöntä mielihyvää”.

Formalistisen perinteen vastapooliksi asettuvat kirjallisuuden maailmallisuutta korostavat perinteet. Näihin kuuluu hermeneuttinen perinne, jossa kir-

jallisuuden nähdään olevan aina kytköksissä maailmassaolemisen tapoihimme: ei ole eettisesti neutraalia kirjallisuutta (Ricoeur 1990, 167), eikä kirjallisuus ole vain tulkinnan kohde, vaan se myös itse harjoittaa todellisuuden tulkintaa – se avaa maailman meille tietyllä tavoin (Gadamer 1990, 102–103).

Hermeneuttisella perinteellä on monia yhtymäkohtia pragmatistiseen perinteeseen: molemmissa taideteosten nähdään olevan olemassa vain koettuina ja taiteen kokemus nähdään perustavalla tavalla sosiaalisesti ja historiallisesti määrittävänä (Gadamer 1990; Dewey 2010). Näiden perinteiden pohjalta kirjallisuuden voi nähdä tekevän meille useita asioita, joilla on eettistä, poliittista ja eksistentiaalista merkitystä ja tällöin myös hyötyä laajasti ymmärrettynä. Kyseisistä perinteistä ammentavat tutkijat ovat pyrkineet laventamaan hyödyn käsitettä ja pohtineet niitä moninaisia tapoja, joilla käytämme kirjallisuutta ja joilla se vaikuttaa meihin. Esimerkiksi John Dewey (2010, 415) toteaa taiteen paljastavan ”mahdollisuudet, jotka sisältyvät tosiasiallisesti olevan kudelmaan”, ja Paul Ricoeur (1986, 128) pohtii tapoja, joilla kirjallisuus avaa meille uusia olemisen mahdollisuuksia. Rita Felski (2008) puolestaan tarkastelee, miten kirjallisuus herättää meissä tunnistamisen kokemuksia, tuottaa ymmärrystä, saa meidät lumoutumaan ja järkyttää meitä.

Kun kertomusten eettistä potentiaalia ja vaaroja lähestytään kontekstuaalisovasti, ei ole mielekästä kiistellä abstraktilla tasolla siitä, ovatko kertomukset meille hyväksi vai pahaksi. Kertomusmuoto itsessään ei ole eettinen tai epäeettinen, vaan kertomusten eettinen merkitys on aina kontekstuaalista – sitä ei voi erottaa kertomusten kertomisen, tulkinnan ja käytön konteksteista. Kertomukset saavat merkityksensä osana kulloistakin maailmallista tilannetta, jossa ne toimivat. Tarkastelen artikkelissani tästä näkökulmasta erilaisia tapoja, joilla kertomukset voivat olla eettisesti arvokkaita tai ongelmallisia.

Esitän heuristisen mallin, joka tarjoaa välineitä analysoida ja arvioida kertomusten eettistä potentiaalia ja vaaroja kuudesta näkökulmasta kysymällä, 1) laajentavatko vai supistavako kertomukset mahdollisen tajuamme, 2) kehittävätkö vai hämärtävätkö ne itseymmärrystämme, 3) edistävätkö vai haittaavatko ne toisten kokemusten ymmärtämistä niiden ainutkertaisuudessa, 4) osallistuvatko ne osallistavien vai poissulkevien kerronnallisten välitilojen rakentamiseen, 5) kehittävätkö vai heikentävätkö ne kykyämme tarkastella maailmaa eri näkökulmista ja 6) toimivatko ne eettisen tutkimisen vai dogmatismien muotoina.<sup>5</sup> Dikotomioiden sijaan tarkoitus on rakentaa janoja, jotka auttavat kompleksisten kertomusten eettisessä arvioinnissa. Vaikka uskon mallin sopivan erityisen hyvin moniulotteisten kaunokirjallisten kertomusten eettisen potentiaalin analysoimiseen, näen sen soveltuvan periaatteessa minkä tahansa kertomusten eettisen ulottuvuuden erittelyyn.<sup>6</sup> Lopuksi testaankin mallia analysoimalla sen valossa pohjoismaisen lehdistön lokakuussa 2017 julkaisemaa Sofi Oksasen avointa kirjettä Melania Trumpille. Olen kiinnostunut paitsi mallin sovellettavuudesta myös tavoista, joilla tarkoituksellisen provosoivaan tyyliin kirjoitettu avoin kirje mahdollisesti haastaa malliani.

## Mahdollisen tajun avartaminen ja kaventaminen

Kertomusten kyky avartaa mahdollisen tajuamme on nähdäkseen niiden eettisen potentiaalin keskeinen mutta pitkälti sivuutettu ulottuvuus. Se kytkeytyy tapaan, jolla kertomukset – erityisesti kaunokirjalliset – tutkivat inhimillisiä kokemisen mahdollisuuksia. Kertomukset voivat auttaa meitä hahmottamaan maailmaa mahdollisuustilana – niin fiktiivistä maailmaa kuin omaa maailmaamme ja muita aktuaalisia maailmoja. Kertomukseen on sisäänkirjoitettu tietty ymmärrys siitä, mikä on mahdollista toiminnan ja kokemuksen subjekteille kertomuksen maailmassa, jossa toimijat tarttuvat tiettyihin mahdollisuuksiin ja ovat tarttumatta toisiin. Kertomukset tarjoavat erilaisia subjekti-potitioita, ja ne muovaavat käsityksiämme siitä, mikä meille on mahdollista ja mahdotonta. Tutkimalla inhimillisiä mahdollisuuksia kokemusten ”kuvitteellisten variaatioiden” avulla (Ricoeur 1986, 128) kertomukset voivat sysätä meidät uudelleentulkitsemaan – tai Ricoeurin (1985) termein refiguroimaan – omaa tilannettamme ja uudelleenorientoitumaan menneisiin, nykyisiin ja tuleviin mahdollisuuksiimme. Menneisyyttä käsittelevät kertomukset keskittyvät tyyppillisesti menneisyyden mahdollisuuksiin ja tulevaisuutta käsittelevät kertomukset tuleviin mahdollisuuksiin. Ajan kolmen ulottuvuuden yhteenkietoutuminen eri muodoissa luonnehtii kuitenkin kaikkia kertomuksia.

Mahdollisen taju on olennaisesti sen taju, miten asiat voisivat olla toisin. Gary Saul Morson on kuvannut käsitteellä *sideshadowing* – jonka Matti Hyvärinen (2007, 133) on kääntänyt rinnakoinniksi – tapaa, jolla kertomukset herättävät tajuamme sille, miten asiat olisivat voineet mennä toisin. Kertomus heittää varjon ”toisista mahdollisuuksista” ja herättää meidät pohtimaan, mitä olisi voinut olla ja mitä voisi olla, jolloin aistimme hypoteettisen ”aktuaalisen läpi” (Morson 1998, 601–602). Niin mennyttä, nykyistä kuin tulevaa voi tarkastella vaihtoehtoisten mahdollisuuksien näkökulmasta. Tällöin näemme, että historia koostuu ihmisten konkreettisista teoista ja valinnoista, eikä sitä leimaa minkäänlainen välttämättömyys. Samoin näemme, että se, mikä meille esitetään luonnollisena ja itsestäänselvänä omassa ajassamme, voisi olla myös toisin, ja että tulevaisuus on aidosti avoin: nykyajassa tekemämme valinnat vievät meitä kohti erilaisia vaihtoehtoisia tulevaisuuksia.

Kaunokirjallisuuden kyky auttaa meitä kuvittelemaan erilaisia maailmassa olemisen mahdollisuuksia on kiinteästi kytköksissä sekä historialliseen että kerronnalliseen mielikuvitukseen. Se kytkeytyy tajuamme siitä, minkälainen mahdollisuustila tietty historiallinen ja kulttuurinen maailma oli tai on, sekä kykyymme kuvitella, mikä on meille mahdollista nyt ja tulevaisuudessa. Mahdollisen tajuamme kultivoivat kertomukset avartavat kerronnallista mielikuvitustamme siten, että pystymme ottamaan kriittistä etäisyyttä meille kulttuurisesti tarjolla oleviin kerronnallisiin identiteetteihin ja rakentamaan vaihtoehtoisia, omaehtoisempia kerronnallisia identiteettejä. Kerronnallinen tiedostamaton koostuu meihin tiedostamattamme vaikuttavista kulttuurisista

kertomusmalleista, kuten hyvää elämää, sukupuolta ja menestystä koskevista kertomusmalleista, jotka ohjaavat toimintaamme ja asenteitamme tiedostamattamme.<sup>7</sup> Kulttuurisia kertomuksia näkyväksi tekevät kertomukset voivat avartaa kerronnallista mielikuvitustamme ja osallistua aktiivisesti kulttuurisesti hallitsevien merkityksenannonmallien haastamiseen.

Kertomusten eettis-poliittista potentiaalia voi tarkastella kontekstuaalisesti ja tilannesidonnaisesti siitä näkökulmasta, missä määrin tietyt kertomukset laajentavat tai kaventavat mahdollisen tajuamme. Vallitsevia stereotyyppioita vahvistavat kertomukset tyypillisesti kaventavat mahdollisen tajuamme varsinkin silloin kun ne esittävät, että tietty sukupuoli, seksuaalisuus, ikä, vamma, ihonväri tai muu ulkoinen ominaisuus itsestäänselvästi rajoittaa yksilön mahdollisuuksia. Sen sijaan kaunokirjalliset kertomukset usein haastavat näitä stereotyyppioita ja avaavat meille uusia olemisen, kokemisen, ajattelun ja toiminnan mahdollisuuksia.

## Itseymmärryksen rikastaminen ja köyhdyttäminen

Jotkut kertomusfilosofit ovat esittäneet, että kertomusmuoto on kytköksissä eettiseen itsereflektioon. Esimerkiksi Alasdair MacIntyre (1984, 217–219) pitää kerronnallisuutta eettisesti onnistuneen elämän keskeisenä edellytyksenä. Paul Ricoeur (1991, 435) samaistaa ”reflektoidun elämän” ja ”kerrotun elämän” ja antaa ymmärtää, että kerronnallisuuteen kytkeytyvä itsereflektio tekee elämästä eettisempää. Kuitenkin on olemassa runsaasti todistusaineistoa siitä, ettei kerronnallinen itsereflektio ole minkäänlainen vastuullisuuden tae. Esimerkiksi natsit rakensivat tietoisesti vahvaa kerronnallista identiteettiä ”arjalaisina”, joilla on erityinen maailmanhistoriallinen tehtävä. Heidän identiteettinsä oli kuitenkin reifioitunut, eli he näkivät sen välttämättömänä myyttisenä ”kohtalona, josta yksilö ei ole vastuussa” (Berger & Luckmann 1987, 108), ja he käyttivät rakentamaansa mytologiaa eettisesti äärimmäisen kyseenalaisen poliittisen ideologian oikeuttamiseen.

Tästä huolimatta kerronnallinen itsereflektio voi olla eettisesti merkityksellistä. Kaunokirjallisuuden lukemisen liikkeelle sysäämä kerronnallinen itsereflektio voi tarjota meille rikkaampia tulkinnallisia välineitä ymmärtää kokemuksiamme, reaktioitamme, pelkojamme ja fantasioitamme. Felski (2008, 25) liittää kirjallisuuden kyvyn kehittää itseymmärrystämme tunnistamiseen (*recognition*), joka mahdollistaa omien kokemusten ja tuntojen sanallistamisen: ”[J]okin, mikä on saatettu aistia epämääräisessä, hämärästi tai vain puolittain tietoisessa muodossa, saa täsmällisen hahmon, tulee voimakkaammaksi, kirkkaammaksi tai uudella tavoin näkyväksi. Ulkoisen ja sisäisen liikkuvassa vuorovaikutuksessa jokin, joka on olemassa itseni ulkopuolella, innoittaa uudistuneen tai muuttuneen tunnon siitä, kuka olen.”

Miranda Fricker (2007, 147–152) tarkastelee ”hermeneuttisen epäoikeudenmukaisuuden” käsitteellä sitä, miten tietyille kokemuksille ei ole tietyssä kulttuurisessa ja sosiaalisessa tilanteessa tapoja sanallistaa niitä. Esimerkiksi seksuaalisesta häirinnästä oli vaikea puhua ennen käsitteen vakiintumista. Edes seksuaalisen häirinnän uhrien ei ollut helppoa ymmärtää, mitä he olivat kokeneet, saati kertoa siitä muille. Kirjallisuus voi auttaa meitä sanallistamaan erilaisia kokemuksen muotoja monisyisesti. Fricker näkee hermeneuttisen epäoikeudenmukaisuuden episteemisenä ilmiönä, mutta itse asiassa sillä on myös ontologinen ulottuvuus: on myös kyse siitä, minkälaiset olemisen tavat ovat mahdollisia ja yhteiskunnallisesti hyväksytyjä ja tunnustettuja. Esimerkiksi seksuaalivähemmistöt eivät ole taistelleet vain sen puolesta, että heidän kokemuksistaan *tiedettäisiin* enemmän, vaan myös sen puolesta, että he saisivat *olla* keitä ovat – ja kirjallisuudella on ollut tärkeä rooli seksuaalisen monimuotoisuuden edistämisessä artikuloimalla erilaisia seksuaalisena olentona olemisen tapoja.

Kirjallisuus voi toimia itseymmärryksen välineenä myös lisäämällä ymmärrystä siitä, minkälaisen kulttuuristen merkityksenannon mallien kautta hahmotamme itseämme ja maailmaa. Meillä on aina jo jonkinlainen implisiittinen kerronnallinen itseymmärrys, jolla on hermeneuttisen esiyymmärryksen kaltainen rakenne. Hahmotamme itsemme esimerkiksi henkilönä, joka toimii tietyissä tilanteissa tietyllä tavoin, kuten omistautuneena äitinä, uskollisena ystäväenä tai sosiaalisena foobikkona. Se, miten toimimme maailmassa, riippuu vain osin tiedostamistamme kerronnallisista ymmärryksistämme. Kirjallisuuden kautta voimme esimerkiksi oivaltaa, että olemme tiedostamattamme uusintaneet tiettyjä kulttuurisia kertomusmalleja, jolloin voimme tuoda tietoisuuden tasolle ja arvioida kriittisesti sellaista, mikä muuten vaikuttaisi meihin ”selkämme takana” (ks. Gadamer 1993, 35, 257).

Kertomusten eettisessä arvioinnissa on tärkeää *sekä* tunnistaa tämä eettinen potentiaali *että* muistaa, että kaikki kertomukset eivät toimi arvokkaan itsereflektion välineenä, eikä ole mitään takeita siitä, että pitkälle kultivoitu itseymmärrys olisi välttämättä yhteydessä eettiseen toimintaan. Voimme olla samanaikaisesti syvästi itsereflektiivisiä ja syvästi epäeettisiä. Kun jatkumon toisessa päässä ovat itseymmärrystä syventävät kertomukset, jatkumon toisessa päässä ovat itseymmärrystä kaventavat ja köyhdyttävät kertomukset. Malliesimerkkejä jälkimmäisistä löytyy nyky-yhteiskunnan populistisista diskursseista, joissa toistetaan yhä uudelleen samoja muukalaisvihaa ruokkivia stereotyyppioita. Esimerkiksi Donald Trumpin ”Amerikka ensin” -kertomus asettaa valheellisesti vastakkain ”aidot amerikkalaiset” ja siirtolaiset, joihin projisoidaan kansakunnan ongelmat tavalla, joka hämärtää Yhdysvaltain siirtolaisuuden historiaan liittyvää kulttuurista itseymmärrystä.

## Dialogiset ja sulauttavat kertomukset

Keskustelussa kertomusten eettisestä arvosta ehkä syvimmit jakolinjat koskevat sitä, nähdäänkö kertomukset eettisesti merkittävänä vai ongelmallisena toisten ymmärtämisen muotona. Kertomusteoreetikot ovat pitkälti yhtä mieltä siitä, että kertomuksilla on tiedollinen ulottuvuus: ne toimivat ajan ja muutoksen kokemuksen merkityksellistämisen tapoina (ks. esim. Herman et al. 2005, ix). Kertomusten tuottaman ymmärryksen eettisyydestä ollaan sen sijaan jyrkästi eri mieltä. Joidenkin mielestä kertomusmuoto tarjoaa eettisen tavan ymmärtää toisia ihmisiä ja kunnioittaa yksilön elämää sen singulaarisuudessa eli ainutkertaisuudessa. Toiset taas pitävät kertomusmuotoa itsessään eettisesti ongelmallisena haltuunoton muotona. Nämä arviointitavat kytkeytyvät erilaisiin käsityksiin kertomuksesta ymmärtämisen muotona.

Levinasin (1974) ja Barthesin (1982) kaltaiset ajattelijat pitävät kertomusmuotoa eettisesti ongelmallisena, koska he näkevät kertomisaktin väkivaltaisena haltuunottona, jossa kerrotun kohteen ja tämän kokemusten ainutkertaisuus subsumoidaan eli sulautetaan osaksi yleistä selitysmallia. Levinas (1988, 170) toteaa ymmärtämisen käsitteen viittaavan jo etymologisesti haltuunottoon: *comprendre* sisältää ajatuksen tarttumisen ja omaksi ottamisen (*prendre*). Jacques Derrida (1967, 136) jakaa Levinasin ajatuksen siitä, että ”omistaminen, tietäminen ja käsittäminen ovat kaikki vallan synonyymejä”. Tässä näkyy jälkistrukturalistinen taipumus käsitteellistää tieto ja ymmärtäminen subsumptomallin mukaisesti erityisen subsumoimisena yleisen käsitteen alle eli sen sulauttamisena yleiseen käsitteeseen.<sup>8</sup> Tässä he seuraavat Friedrich Nietzschen (1999, 880) ajatusta siitä, että käsitteellinen haltuunotto on vallankäyttöä ja että käsitteissä on kyse erilaisten ”samanlaistamisesta” ja ”erojen unohtamisesta”: esimerkiksi puun kaikki lehdet ovat keskenään erilaisia, mutta lehden käsitteellä samaistamme ne ja unohdamme niiden väliset erot.

Hermeneuttinen lähestymistapa sen sijaan ehdottaa, että on erilaisia tiedon ja ymmärtämisen muotoja ja että tiettyjen kertomusmuotojen eettinen potentiaali kytkeytyy dialogisen ymmärtämisen mahdollisuuteen. Siinä omat käsitteet muovautuvat kohteen kohtaamisessa tehdäkseen sille oikeutta. Dialoginen ymmärtäminen edellyttää avoimuutta toisen toiseudelle ja kykyä antaa toisen haastaa omat käsitteelliset ennako-oletukset (Gadamer 1990, 273–274).

Hermeneuttista ajattelutapaa seuraten esimerkiksi Hannah Arendt (1968b, 105) esittää, että kertomus mahdollistaa toisen elämän näkemisen merkityksellisenä ja ainutkertaisena ilman, että sitä yritetään ottaa haltuun abstraktien käsitteellisten viitekehysten kautta. Hänen mukaansa ”tarinankerronta paljastaa merkityksiä ilman että se syyllistyisi määrittämisen virheeseen”. Kertomuksilla voi esittää ajallisen, yksilöllisen subjektin toimimassa maailmassa konkreettisissa, kompleksisissa tilanteissa – tulemisen prosessissa – sen sijaan, että hänet suljettaisiin määritelmään eli esitettäisiin ei-ajallisten, abstraktien käsitteiden kautta haltuunotettuna. Abstraktit käsitteet redusoivat

ainutkertaisen jonkun joksikin, ikään kuin kuka-kysymykseen voisi antaa mikä-vastauksen. Sen sijaan kertomus, jossa ainutkertainen subjekti toimii maailmassa, voi antaa ilmauksen toiminnassa paljastuvalle ainutkertaisuudelle (Arendt 2002, 182–194). Kun ajatus siitä, että marginalisoidut kokemukset ansaitsevat tulla kerrotuiksi ja kuulluiksi, on tullut keskeiseksi osaksi erilaisia emansipatorisia suuntauksia, vastakkain on usein asetettu juuri ulkopäin tapahtuva määrittely ja toimijoiden omasta kokemushorisontista kumpuava oman tarinan kertominen.

En ole eri mieltä siitä, etteikö kertomuksilla voisi olla tällaista eettistä potentiaalia, mutta samalla on huomioitava, että kertomuksilla voi olla – ja usein on – päinvastainen vaikutus. Monet kertomukset ovat väkivaltaisia, alistavia ja manipulatiivisia haltuunoton muotoja. Mediasta ja poliittisesta retoriikasta löytyy runsaasti esimerkkejä kertomuksista, jotka lokeroivat yksilöitä sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, etnisen alkuperän, luokan tai iän pohjalta. Ne vahvistavat ilmiötä, jota Fricker (2007, 35) nimittää ”kielteiseksi identiteettiennakkoluuloja vahvistavaksi stereotypisoinniksi”, jolle on ominaista halventavien attribuuttien liittäminen tiettyyn sosiaaliseen ryhmään. Usein kaunokirjalliset kertomukset tietoisesti haastavat kulttuurisesti hegemonisia kertomuksia ja toimivat vastakertomuksina, jotka tarjoavat välineitä nähdä yksilöiden elämän ainutlaatuisuus. Kertomusmuoto itsessään ei kuitenkaan takaa, että kirjallisuus tekisi oikeutta elämien tai kokemusten erityislaatuisuudelle. Kertomusten eettisessä arvioinnissa on tärkeää nähdä eettisesti merkitsevä ero sulauttavien (subsumptiivisten) ja dialogisten (ei-subsumptiivisten) kertomusten välillä ja tunnistaa, miten kertomukset sijoittuvat jatkumolle näiden ääripäiden väliin. Sulauttavat kertomuskäytännöt tyypillisesti vahvistavat kulttuurisia stereotypioita ja sulauttavat singulaariset kokemukset kulttuurisesti hallitsevien kertomusmallien alle, kun taas dialogiset kertomuskäytännöt haastavat haltuunoton kategorioitamme.<sup>9</sup> Jälkimmäisiä läpäisee dialoginen eetos, halu muuttaa omia kategorioita toisen kohtaamisessa.

## Osallistavat ja ulossulkevat kerronnalliset välitilat

Tarinoita ei kerrota vain itsen ja toisten ymmärtämiseksi, vaan niissä on kyse myös sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, kokemusten jakamisesta ja intersubjektiivisten merkityksellisten tilojen rakentamisesta. Walter Benjamin (1977, 385–410) käsitteellisti jo vuonna 1936 esseessään ”Der Erzähler” tarinankerronnan kokemusten jakamisena. Arendt (2002, 58, 185) kehrittelee eteenpäin ajatusta siitä, että tarinankerronta on tapa rakentaa jaettu, intersubjektiivinen ja relationaalinen ”välitila”, joka ”sijoittuu ihmisten välille, ja voi sen vuoksi yhdistää heidät ja sitoa heidät yhteen” (ks. myös Cavarero 2000). Arendtin (1968a, 261) mukaan kokemusten jakaminen tarinoita kertomalla mahdollistaa sen, että voimme kokea ne merkityksellisinä ja samalla kestää ne: kuten suru ”myös ilo ja



hurmio ovat kestettävissä ja merkityksellistettävissä vain sikäli kuin ihmiset voivat puhua niistä ja kertoa niistä tarinan”. Arendtin seuraajat eivät ole kuitenkaan kiinnittäneet riittävästi huomiota siihen, miten arendtilainen ”yhteinen maailma”, ”kuten jokainen välitila [in-between], samanaikaisesti yhdistää ja erottaa ihmisiä” (Arendt 2002, 58, suom. muokattu). Kertomukset rakentavat yhteyksiä mutta myös erottavat; ne pystyttävät jakolinjoja meidän ja toisten välille.

Kertomusten tapa osallistua intersubjektiiivisten maailmojen rakentamiseen ja muovaamiseen perustuu niiden performatiivisuuteen: kertomukset eivät vain representoi jotakin jo olemassa olevaa, vaan kertomisen akti osallistuu sosiaalisen todellisuuden tuottamiseen. Kertomukset tuottavat identiteettejä, merkityksenannon tapoja, asioista puhumisen ja niiden jäsentämisen käytäntöjä. Kertomusten rakentamat intersubjektiiivisuuden muodot eivät kuitenkaan ole itsestäänselvästi eettisesti arvokkaita.

Rakentamalla maailmoja kaunokirjalliset kertomukset voivat mahdollistaa uusia asioita tuomalla kokemuksia ja ilmiöitä nähtävissä, ajateltavissa, sanottavissa ja kuultavissa olevan piiriin. Ne voivat avata uudenlaisia suhteissa olemisen ja yhteisöllisyyden mahdollisuuksia. Niiden transformatiivinen potentiaali liittyy niiden performatiivisuuteen: muokkaamalla intersubjektiiivista todellisuutta ne voivat muovata ja laajentaa mahdollisuuksia, jotka ovat meille avoinna yksilöinä ja yhteisöinä. Kirjallisuus voi esimerkiksi luoda uudenlaisia solidaarisuuden muotoja yli yhteisörajojen sanallistamalla yhteistä kokemuspintaa eri elämänpiireistä tulevien välillä. Felski kirjoittaa ”välähdyksenomaisesta yhteyden kokemuksesta”, joka voi syntyä tekstin ja lukijan välillä (Felski 2008, 23). Kaunokirjalliset kertomukset kutsuvat meitä usein samaistumaan henkilöihämoihin, joihin emme arkielämässä helposti samaistuisi, kuten eri yhteiskuntaluokkaa, sukupuolta, seksuaalista suuntautumista tai muuten vain omastamme poikkeavaa kokemusmaailmaa edustaviin henkilöihämoihin. Mutta yhtä lailla kirjallisuus – kuten vaikkapa uusnatsikirjallisuus – voi vahvistaa eettis-poliittisesti ongelmallisia yhteisöjä. Kertomusten eettisessä arvioinnissa tulee tunnistaa jatkumo poissulkevia kerronnallisia välitiloja rakentavista, me vastaan muut -asetelmia vahvistavista kertomuksista osallistaviin, solidaarisuutta vahvistaviin kertomuksiin.

## Näkökulmatietoisuuden avartaminen ja kaventaminen

Useat viimeaikaiset lukemisen psykologian piirissä tehdyt empiiriset tutkimukset esittävät, että fiktiiviset kertomukset ovat tehokkaampia kuin ei-fiktiivisen kertomukset saamaan meidät kuvittelemaan toisen näkökulman (Hakemulder 2000; Djikic et al. 2009; Oatley 2011). Tällä hetkellä yleisin väite kirjallisuuden ja kertomusten hyödyllisyydestä on nimenomaan, että ne kehittävät empatia-kykyämme. Esimerkiksi Nussbaum (2010) painottaa erityisesti kirjallisuuden kykyä auttaa meitä tarkastelemaan maailmaa sosiaalisesti marginalisoitujen ja

## *Näkökulmatietoisuus ei välttämättä johda eettiseen toimintaan, vaikka voikin olla sen välttämätön edellytys.*

---

alistettujen ihmisten näkökulmasta. Nähdäkseni näkökulmien ottamisen kyky pitäisi kuitenkin nähdä huomattavasti laajemmin kuin tässä keskustelussa yleensä tehdään, ja sen eettistä merkitystä pitäisi arvioida kriittisemmin.

Ensinnäkin myös muunlainen näkökulman ottaminen voi olla eettisesti arvokasta kuin heikommassa asemassa olevan asemaan samaistuminen. Ymmärtääksemme vaikkapa nykyajan terrorismia on meidän hyödyllistä yrittää kuvitella paitsi terrorismin uhrien myös terroristien näkökulma ja kokemusmaailma. Tällöin välittömän empaattisen samaistumisen sijaan tarvitaan pikemmin sellaista näkökulman ottamista, joka tapahtuu lukijan omasta kokemushorisontista, säilyttää kriittisen etäisyyden ja silti pyrkii sen kokemushorisontin ymmärtämiseen, josta käsin toinen näkee ja kokee maailman.

Toiseksi kertomusten eettisen potentiaalin tärkeä ulottuvuus liittyy niiden voimaan kehittää näkökulmatietoisuuttamme – kykyämme tiedostaa ja ottaa huomioon erilaisia näkökulmia – sekä näkökulmaherkkyttämme eli sensitiivisyyttämme ja responsiivisuuttamme erilaisille näkökulmille. Näkökulmatietoisuuden poliittinen merkitys jää helposti syrjään, jos huomio rajoittuu yksilöpsykologiseen näkökulmaan ja empatiaan tunteena. Näkökulmatietoisuus on keskeistä demokratialle, sillä – kuten Arendt (2002, 178) toteaa – poliittisen alue on riippuvainen ainutlaatuisten olentojen moninaisuudesta, jotka tulevat osaksi yhteistä maailmaa puheen ja toiminnan kautta. Tämä moninaisuus on nimenomaan näkökulmien moninaisuutta. Demokratian toimivuuden ytimessä on aito dialogi, joka edellyttää sen tunnistamista, että oma näkökulma on rajoittunut ja että itse voi olla väärässä (Gadamer 1990, 361–367).

Kolmanneksi on huomattava, että näkökulmatietoisuus ei välttämättä johda eettiseen toimintaan, vaikka voikin olla sen välttämätön edellytys. Siitä, mitä ihmiset vastaavat empatiatesteissä kuvitteellisia skenaarioita koskeviin kysymyksiin ennen ja jälkeen kaunokirjallisuuden lukemisen, ei voi päätellä, että he todella toimisivat eettisemmin luettuaan kaunokirjallisuutta. Kuvittelun ja aktuaalisen toiminnan välillä on kuilu, jonka ylittämiseen ei ole näköpiirissä

mitään ihmereseptiä (ks. Keen 2007, 4). Mutta vaikka näkökulmatietoisuus ei yksinään takaa mitään, voi sen nähdä luovan edellytykset dialogille ja toisten huomioimiselle.

Kertomusten eettisessä arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota siihen, missä määrin ne lisäävät tietoisuuttamme erilaisista maailman hahmottamisen tavoista ja avaavat meille uusia näkökulmia ihmisenä olemiseen. Pääsääntöisesti kertomukset, jotka häivyttävät näkyvistä oman luonteensa todellisuudentulkinnan tapoina, ovat eettisesti ongelmallisempia kuin kertomukset, jotka tuovat avoimesti esiin oman luonteensa tietystä näkökulmasta tapahtuvana todellisuudentulkintana ja metanarratiivisesti pohtivat omaa kertomusluonettaan sekä kertomusten erilaisia kulttuurisia toimintatapoja, mukaan lukien niiden ongelmallisia vaikutuksia ihmisten elämässä.<sup>10</sup> Edellisistä tekee vaarallisia niiden taipumus esiintyä absoluuttisina totuuksina, jotka sulkevat pois toisenlaiset tulkinnat ja versiot samasta kertomuksesta, kun taas jälkimmäiset kutsuvat vastaanottajan toisintulkintoihin.

## Tutkivat ja dogmaattiset kertomukset

Viime vuosikymmeninä useat filosofit ovat esittäneet, että kaunokirjalliset kertomukset voivat toimia eettisen kasvatuksen välineenä. Esimerkiksi Nussbaum (1990, 5) toteaa, että kirjallisuus välittää moraalisia ”totuuksia ihmiselämästä” ja että se välittää ne konkreettisesti muodossa – toisin kuin abstraktille tasolle jäävä moraalifilosofia. Noël Carroll (2000, 368) puolestaan liittyy kirjallisuuden eettisen arvon sen kykyyn kultivoida moraalisen harkinnan kykyämme tarjoamalla esimerkkejä moraalisten maksiimien soveltamisesta konkreettisisa tilanteissa: ”harjoitus kehittää kykyämme punnita uusia moraalisia tilanteita, aivan kuten logiikan harjoitukset valmistavat meitä ratkaisemaan teoreemoja, joita emme ole ennen nähneet”. Evoluutiobiologiaan nojaavat kognitiotieteilijät ovat esittäneet samaan tapaan, että kertomukset toimivat simulaation tavoin: ne harjoittavat mieltämme tilanteisiin, jotka vaativat moraalista toimintaa (ks. esim. Boyd 2009).

Ongelmana useimmissa teorioissa, jotka esittävät kirjallisuuden moraalikasvatuksen muotona, on se, että ne olettavat meidän tietävän jo ennalta, mikä on oikein ja väärin. Niiden mukaan kirjallisuus joko välittää konkreettisesti muodossa moraaliperiaatteita tai auttaa meitä kehittämään moraalisia kykyjämme tarjoamalla meille harjoitusta jo hallussamme olevien abstraktien maksiimien käytännön soveltamiseen. Nähdäkseni kirjallisuuden eettinen potentiaali on kuitenkin radikaalimpaa ja liittyy pikemmin siihen, miten kirjallisuus voi itsessään toimia eettisen tutkimisen ja kysymisen muotona. Sen arvo ei ole niinkään sen tarjoamissa vastauksissa tai sen puolustamisissa positioissa, kuin kysymyksissä, joita se kysyy, ja tavoissa, joilla se saa meidät epäilemään, horjumaan ja sietämään eettistä ambivalenssia. Parhaimmillaan kirjallisuus voi

toimia eettisen kysymisen muotona, joka problematisoi konventionaaliset oletukset oikeasta ja väärästä – sen, minkä luulemme tietävämme etiikasta. Se voi tutkia eettisen aluetta tavalla, joka voi radikaaleimmillaan muuttaa käsityksiämme siitä, mikä ylipäätään on eettistä. Tutkivan otteen vastakohtana on dogmatismi, joka merkitsee yhden ainoan totuuden yksisilmäistä saarnaamista.

## Oksasen avoin kirje Melania Trumpille

*Helsingin Sanomat* ja *Expressen* julkaisivat lokakuussa 2017 kirjailija Sofi Oksasen avoimen kirjeen Yhdysvaltain ensimmäiselle naiselle, Melania Trumpille. Kirjeen rakentaman kertomuksen mukaan Melania Trump vaikenemalla hyväksyy miehensä seksistisen naiskuvan ja pönkittää ”itätytöillä” käytävää ihmiskauppaa ja naisten alistamista ylläpitäviä kulttuurisia kertomuksia, vaikka hän voisi asettua ”meidän kaikkien” sankariksi ottamalla ensimmäiselle naiselle kuuluvan aktiivisen, ”maailmaa muuttavan ihmisen” roolin. Niillä joilla on valtaa, on myös vastuuta: ”Siksi sinun hiljaisuutesi ei ole yksityisasia.” Melanian uhriroolin Oksanen näkee kiteytyvän tämän kasvoissa: ”[K]asvosi saavat aikaan passiivisen uhrin, sen klassisen itätytön tarinaan sopivia hashtagia: #FreeMelania, #SadMelania, #SaveMelania.”<sup>11</sup> Testaan seuraavaksi artikkelissani hahmottelemani kertomusten eettisen potentiaalin ja vaarojen arvioimisen ja analysoimisen mallia Oksasen kirjettä vasten. Mitä kuusi kertomusten arvioimiseen tarjoamaani janaa tuovat esiin Oksasen kirjeestä?

Oksasen kirjeen kriittinen potentiaali liittyy tapaan, jolla se tekee näkyväksi kulttuuristen kertomusmallien roolin mahdollisuuksiemme ja suhtautumistapojemme määrittäjänä. Kirje tuo esiin, miten itäeurooppalaisia naisia koskevat kulttuuriset tarinat kaventavat heidän mahdollisuuksiaan sekä heihin liittyvää mahdollisen tajua eli tajua siitä, mikä – kuten minkälainen menestys ja millä ehdoin – on näille naisille mahdollista: ”Itäeurooppalaiselle naiselle varattu julkinen tarina muovaa sitä, miten meihin suhtaudutaan ja millaisia mahdollisuuksia meillä on elämässämme. [-] Se tyypistää ihmisyytemme tissipariksi ja pitkiksi sääriksi ja tuottaa turvattomuuden tunnetta.” Kirje kuvaa mahdollisuustilan muutosta itäblokin maissa. Rautaesiripun murtuessa itäeurooppalaisten naisten mahdollisuustila avartui: ”Kun rajat vihdoin avautuivat, haaveet muuttuivat todellisiksi mahdollisuuksiksi, ja sinä olit yksi heistä, jotka tarttuivat tilaisuuteen.” Taloudellisen menestyksen myötä ”Viroon liittyvät tarinat mediassa monipuolistuivat”, mutta kirje maalaa kuvan länsimaista kulttuurista mielikuvitusta edelleen hallitsevasta sitkeästä stereotyyppiä ”itätytöistä” naisina, joiden aksentti riittää kertomaan miehille, ”että tässä on tyttöjä kaupan, ja halvalla”.

Oksasen mukaan itäeurooppalaisia naisia koskeva kerronnallinen mielikuvitus on edelleen yksipuolista: ”Nyt länsimainen narraatio on vakiinnuttanut itänaisen seksityöläiseksi tai surulliseksi postimyyntimorsiameksi, riiston ja

epätasa-arvon symboliksi, modernin orjuuden kuvaksi.” Oksanen esittää, että Melania osallistuu tämän kulttuurisen mielikuvituksen ylläpitämiseen – ja sitä kautta Itä-Euroopan naisten mahdollisuuksien kutistamiseen – vaikenemalla: ”[S]inun hiljaisuutesi [--] vaikuttaa lukuisten muiden naisten elämään ja mahdollisuuksiin, heidän oikeuksiinsa ja kykyynsä puolustautua. Sinä olet kasvot kokonaisuudelle elinkeinolle.” Kirjeen kertomus piirtää näkyviin hypoteettisen aktuaalista vasten: se näyttää sankariksi tuleminen mahdollisuuden, johon Melania voisi tarttua mutta jonka hän on toistaiseksi jättänyt käyttämättä. Kirjeen voi nähdä avartavan mahdollisen tajuamme tekemällä näkyväksi kulttuurisia tarinamalleja, joiden kautta jäsenämme maailmaa. Samalla kirje kuitenkin itse uusintaa näitä malleja näkemällä yksittäisen Sloveniasta tulevan naisen esimerkiksi virolaisten naisten kanssa samaan lokeroon kuuluvana ”itä-naisena” ja kirjeen kritisoiman stereotypian kulminaationa, itätyttöbisneksen ”kasvoina”.

Kirjeen on tarkoitus edistää sekä Melanian henkilökohtaista että lukevan yleisön kulttuurista itseymmärrystä, ja se voikin osittain edistää jälkimmäistä tuomalla esiin kulttuuristen kertomusten roolin mahdollisuuksiemme ja suhtautumistapojemme muovaajana. Toisaalta se samalla itse uusintaa kritisoimaansa etnisointia – tapaa nähdä yksilö etnisen ryhmänsä edustajana. Oksanen toteaa, että itätyttöjen etnisointi kutistaa heidät pelkiksi seksiobjekteiksi. Mutta sen sijaan, että näkisi Melanian kyseisen stereotypisoinnin kohteena, Oksanen näkee hänet etnisoinnin subjektina: Oksanen väittää Melanian vahvistavan kyseistä stereotypiaa ottamalla seksiobjektin roolin ja pitäytymällä siihen. Olemalla hiljaa ja nielemällä miehensä seksistiset kommentit Melania on Oksasen mukaan ”valanut sementtiin itätytön stereotypian”. Samalla Oksanen itse kuitenkin etnisoi Melanian ja kutistaa tämän seksiobjektin rooliin. Voi kysyä, onnistuisiko kirje paremmin naisia vaientavien ja näiden toimijuutta murentavien kulttuuristen mekanismien pohtimisessa, jos sen sävy olisi vähemmän alentuva. Toimisiko kirje paremmin kutsuna dialogiseen itse-reflektioon, jos se sisältäisi myös puhujan omaa kriittistä itsereflektiota? Kirjeen puhuja esiintyy valistuneempana kuin puhuttelun kohde, poikkeusyksilönä, joka näki jo varhain sen, mitä muut nuoret naiset eivät nähneet: ”Länsimiehet eivät olleet tarunhohtoisia prinssejä valkoisen ratsun selässä, eivät sen enempää kuin paikallisetkaan, ja sen tiesin, koska olin kasvanut suomalaisvirolaisessa perheessä rautaesiripun molemmin puolin”. Kirjeellä voisi olla potentiaalia lisätä kulttuurista itseymmärrystämme, mutta sen syyttävän opettavainen sävy ei välttämättä edistä asiaa.

Entä miltä kirje näyttää toisen ymmärtämisen näkökulmasta? Kirje ei kohtele Melania Trumpia yksilönä, jonka erityisyydelle se yrittäisi tehdä oikeutta, vaan edustaa sulauttavaa, haltuunottoon tähtäävää kerrontaa pakottamalla ainutkertaisen yksilön stereotyyppisen itätytön kertomuskaavan piiriin. Eleen voi nähdä strategisena subsumptiona sikäli, että kirje pyrki myös tekemään näkyväksi sulauttavien kertomusmallien väkivaltaisuuden. Ele jää kuitenkin

kaksinaiseksi, koska se samalla pönkittää kritisoimaansa mallia. Kuten Suvi Turtiainen (2017) toteaa, Oksanen juuttuu samaan stereotyyppiaan, jota vastaan taistelee, näkemällä Melanian vain länsimiehen vaimona: ”Melania Trumpin tausta tai elämä ei tule Oksasen tekstissä esiin. Sen sijaan hän esittää Melania Trumpin länsimiehen perään lähteneenä itätyttöä.” Melania ei ole ainoastaan yksilö, josta kirjeen puhuja tuntuu tietävän kaiken olennaisen vaikkei tätä tunnekaan, vaan hän on myös ”nainen, joka pitää muuttaa” (Turtiainen 2017). Oksanen asemoi itsensä paitsi ”Itä-Euroopan” asiantuntijaksi myös henkilöksi, jolla on eettisesti yliveräinen ymmärrys siitä, millä tavoin Melania on vääränlainen ja millaiseksi hänen pitäisi muuttua. Ylimielisyyteen yhdistyy tietämättömyys Slovenian tasa-arvotilanteesta. Kuten slovenialainen historioitsija ja kirjailija Manca Renko (2017) toteaa, slovenialaiset eivät tarvitse Melania Trumpin tai Yhdysvaltain apua, sillä Slovenia on jo huomattavasti amerikkalaista yhteiskuntaa tasa-arvoisempi.<sup>12</sup>

Kerronnallisen välitilan käsitteen näkökulmasta voidaan todeta, että kirje on muodoltaan näennäisen osallistava ja dialoginen. Minä puhuttelee sinää ja siten luo vaikutelman pyrkimyksestä rakentaa jaettua kerronnallista välitilaa, jossa naiset yhdessä taistelevat oikeudenmukaisemman maailman puolesta. Lopussa minä esittää suoran kutsun yhteiseen taisteluun. Kaikkia naisia yhdistävän kerronnallisen välitilan lisäksi kirjeessä rakentuu suppeampi me-tila, Oksaselle ja Trumpille yhteinen ”itäeurooppalaisten naisten” jaettu tila. Kuitenkin näiden kahden me-muodolla rakentuvan kerronnallisen välitilan mitätöi kirjeen rakentama voimakas ”me vastaan muut” -asetelma: me edistykselliset naiset vastaan te seksiobjektin asemaan alistuvat naiset, jotka vaikenemalla tuette itätyttöbisnestä. Tätä vastakkainasettelua korostava me-muoto on kirjeen me-diskursseista hallitsevin. Me taistelemme oikeudenmukaisemman maailman puolesta, kun taas te tuette naisten riistoa, alistamista ja ihmiskauppaa: ”Lukuisat järjestöt työskentelevät aktiivisesti tuodakseen näkyville ihmiskaupan julmuuden ja auttaakseen sen uhreja. [-] Enemmän kuin mielellämme me toivottaisimme sinut tervetulleeksi naisten oikeuksia edistävään joukkoon [-]. Silloin sinusta voisi tulla meidän kaikkien sankari.” Samantapaisen huomion tekevät Maria Mäkelä ja Tytti Rantanen (2017) toteamalla, että Oksasen ”vastaluenta” ”prinsessa kultaisessa häkissä” -kertomuksille päättyy hyvistä aikomuksistaan huolimatta toiseuttamaan Melanian jaetun ”itäeurooppalaisten naisten” marginaalin sisällä: ”Halutessaan antaa äänen itäeurooppalaisten naisten henkilökohtaiselle ja historialliselle kärsimykselle Oksanen päättyy täydentämään hiljaisuutta ja ilmeettömyyttä kulttuurisia stereotyyppioita kannattelevilla tarinamalleilla.” (Mp.) Kirjeen näennäisen dialogisen muodon taakse kätkeytyy vahvasti hierarkkinen asetelma, jossa edistynyt minä valistaa ja katsoo alaspäin alistavaa itätyttöstereotyyppiä pönkittävää ja sen alistamaksi alentuvaa sinää.

Näkökulmatietoisuuden suhteen on todettava, ettei kirje ole kovinkaan moninäkökulmaisesti rakennettu. Puhujalla on ”oikea” näkökulma, eikä hän ole kiinnostunut puhuttelemansa sinän näkökulmasta; sikäli kirje ei edistä näkö-

kulmatietoisuutta tai -herkkyyttä. Toisaalta kirje pyrkii lisäämään tietoisuutta kulttuuristen kertomusten tavoista muovata näkökulmiamme eli kulttuuri-  
sesti välittyneitä asioiden näkemisen tapojamme. Yksipuoliset kertomukset Itä-Euroopan naisista rajoittavat näkökulmia, joista heitä tarkastellaan ja sitä kautta heidän mahdollisuuksiaan. Kirjeessä todetaan, että "[i]täblokin ihmisillä ei ollut lännessä ääntä, ei kasvoja", ja populaarikulttuurin kertomuksissa heidän yksilölliset näkökulmansa eivät ole päässeet esiin: "Replikkejä näissä rooleissa on vähän, koska niitä ei tarvita. Aksentti riittää kertomaan kaiken olennaisen henkilön taustasta ja hänen asemastaan elokuvan tai tv-sarjan juonessa." Kirje siis tuo esiin ongelmana näkökulmien rajoittuneisuuden ja yksilöiden äänten puuttumisen. Samalla se itse sivuuttaa Melanian näkökulman irrelevanttina, koska tämä edustaa Oksaselle vain menestyneen "länsimiehen" vaimoksi ryhtynyttä vaikenevaa "itätyttöä".

Oksasen kirje ei juurikaan ilmennä tutkivaa, kysyvää, dialogista otetta, sillä sen puhujalla on vastaukset valmiina, ja sikäli se kallistuu enemmän dogmatis-  
mia vahvistavan kuin sitä purkavan kerronnan puolelle. Puhuja tietää, millainen nainen Melanian pitäisi olla ja miten tämän tulisi toimia. Kirje vihjaa, että Melania noudattaa itätytön stereotypiaa myymällä itsensä vastineeksi sosiaalisesta asemastaan. Se, että kirjeen sävy on koettu alentuvan saarnaavaksi, välittyy kirjeen kirjoittamista kriittisistä kommentteista esimerkiksi Turtiaiselta, Mäkelältä, Rantaselta ja Jyrki Lehtolalta (2017), joka satirisoi Oksasen kirjettä "kirjeessään ihmiskunnalle": "Näin sinut sellaisena kuin sinut tulee nähdä: omien ennakkoluulojeni ja harhojeni synnyttämänä olosuhteista riippumattomana stereotypiana, joka ei tehnyt niin kuin halusin." Kirje olisi saattanut saavuttaa päämääränsä tehokkaammin, jos sen sävy olisi ollut tutkivampi ja dialogisempi. Jos vaatii eettisempää suhtautumistapaa naisiin yksilöinä, olisi hyvä myös itse toimia kuten saarnaa.

Kriittisen itsereflektion nimissä joudun kuitenkin myös tutkijana kysymään, miten tutkija välttyy ehdottamani mallin soveltamisessa moralisoinnilta, dogmatismilta ja tekstin arvottamiselta omista totuuksista käsin? Tärkein keino pyrkimyksessä tähän suuntaan lienee sen reflektointi, miten tehdä tekstille mahdollisimman hyvin oikeutta ja miten teksti haastaa omia oletuksia. Oksasen kirjeen tapauksessa on huomioitava, että kirje on kirjoitettu tarkoituksellisesti provosoivien avointen kirjeiden kirjallisessa traditiossa, jossa kirjeen todellinen yleisö ei ole niinkään puhuttelun kohde vaan laajempi lukeva yleisö. Monille kaunokirjallisuuden lajeille on keskeistä tutkiva, valmiita vastauksia pakeneva ote, mutta avoimen kirjeen tyyliin kuuluu karrikointi ja usein julistavakin ote. Tässä perinteessä provosoinnilla pyritään herättämään reaktioita ja synnyttämään keskustelua. Tässä tavoitteessa Oksasen kirje on onnistunut erinomaisesti. Kirjeen dialogisen potentiaalin voi siten nähdä piilevän ennen kaikkea keskustelussa, jota se on lukijoiden keskuudessa synnyttänyt, ja tämän keskustelun laajempina kontekstina toimii meneillään oleva eettis-poliittisesti

merkittävä ja yhteiskunnallisilta vaikutuksiltaan kauaskantoinen keskustelu seksuaalisesta häirinnästä.<sup>13</sup> Oksasen kirje muistuttaa siitä, että tekstin tulkinnaassa on aina otettava huomioon tekstin moninaiset kontekstit (mukaan lukien kysymykset lajityypistä ja sen konventioista), funktiot ja toimintatavat. Tässä lyhyessä analyysissä olen pystynyt tekemään niille oikeutta vain rajallisesti. Moralisoinnin välttämiseksi ehdottamaani mallia ei tulisi käyttää lokerointiin ja eettisten arvosanojen antamiseen vaan tekstin eettisesti relevanttien ulottuvuuksien differentioivaan erittelyyn.

## Lopuksi

Oksasen avoimen kirjeen analyysi on osoittanut, että kertomusten eettiseen analysoimiseen ja arvioimiseen tarjoamani malli soveltuu myös muiden kuin kaunokirjallisten tekstien analysoimiseen. Mallin on ennen kaikkea tarkoitus tuoda esiin erilaisten kertomusten eettinen kompleksisuus. Vaikka avoimet kirjeet ovat kenties lajityyppinsä puolesta usein vähemmän moniulotteisia kuin kaunokirjallisuus ja vaikka lajityyppiin kuuluu provokatorinen poleemisuus, malli auttoi kuitenkin tuomaan esiin Oksasen kirjeen ambivalentin kompleksisuuden. Kirje yhtäältä tekee näkyväksi alistavia kulttuuristen tarinamallien mekanismeja ja toisaalta itse sortuu näiden mallien uusintamiseen. Samalla analyysi myös teki kouriintuntuvaksi sen, että myös tutkijan on tarpeen harjoittaa kriittistä itsereflektioita, sekä sen, ettei mallia tulisi käyttää yksinkertaiseen kertomusten eettiseen pisteyttämiseen arviointijanoilla. Riippuu analyytisestä näkökulmasta ja tulkintakehyksestä, näkeekö tietyn kertomuksen esimerkiksi kaventavan vai laventavan lukijoiden mahdollisen tajua. Janoilla ei ole mitään yhtä selkeää kohtaa, johon kirjeen voisi paikantaa. Merkitykset syntyvät aina tekstin ja lukijan kohtaamisessa, tulkinnan prosessissa. Malli tulisikin nähdä ennen kaikkea heurististen välineiden tarjoajana, joka auttaa hahmottamaan joitakin kertomusten eettisesti relevantteja ulottuvuuksia pohdittaessa kertomusten eettistä potentiaalia ja vaaroja. Sitä sovellettaessa on tärkeää muistaa, että kertomusten monisyisyyden ymmärtäminen vaatii viime kädessä pikemmin tulkintaa kuin lokerointia.

## Viitteet

**1** Kerronnallisesta käänteestä ja kertomuskriittisestä liikkeestä ks. esim. Hyvärinen 2017 ja Meretoja 2014, jossa hahmottelen kertomuskriittistä perinnettä paitsi kertomusteoreettisessa keskustelussa myös

kaunokirjallisuudessa (erityisesti ranskalaisessa kontekstissa, jossa kertomuskriittisyys kytkeytyy eurooppalaisen humanismin kriisiin ja voidaan nähdä osin reaktiona toisen maailmansodan traumaan).



**2** Ks. <https://kertomuksenvaarat.wordpress.com/>. Viimeaikaisista kansainvälisistä kertomuskriittisistä puheenvuoroista ks. esim. Fernandes 2017 ja useat artikkelit kokoelmassa Schiff et al. (toim.) 2017.

**3** Paljon uutisoitu tutkimus on etenkin Kidd & Castano 2013; ks. myös Hakemulder 2000; Panero et al. 2016. Viimeaikaisessa hyötykeskustelussa viitataan usein myös tutkimukseen, jonka mukaan kirjallisuuden lukeminen pidentää elinikää (Bavishi et al. 2016).

**4** Immanuel Kant erotti toisistaan tiedon, etiikan ja estetiikan kolmessa kritiikissään (*Puhtaan järjen kritiikki* [1781], *Käytännöllisen järjen kritiikki* [1788] ja *Arvostelukyvyn kritiikki* [1790]).

**5** Esitän tässä artikkelissa tiiviissä ja kiteytetyssä muodossa kertomusten eettisen potentiaalin ja vaarojen arviointiin tarkoittamani mallin, jota kehittelen yksityiskohtaisemmin kirjassani *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible* (2018). Olen käsittelet kertomusten eettistä potentiaalia ja vaaroja aina väitöskirjastani lähtien (ks. Meretoja 2014), mutta tässä artikkelissa ja uudessa kirjassani pyrin mm. aiempaa tutkimustani systematisoimalla esittämään arviointimallin, jolla olisi käyttöä myös muiden kuin kaunokirjallisten kertomusten tutkimuksessa.

**6** Mallin soveltamisesta kaunokirjallisten teosten analysoimiseen ks. Meretoja 2018, 149–297.

**7** Kerronnallisen tiedostamattoman käsitteestä ks. Freeman 2010, 96–120; Meretoja 2018, 18–21, 82–83, 90–91, 99–100. Kirjassani tarkastelen, miten mahdollisen tajua

määrittää kerronnallisen tiedostamattoman ja kerronnallisen mielikuvituksen suhde.

**8** Länsimaisen filosofian historiaa hallinneesta subsumptiomallista ja sen kritiikistä ks. Meretoja 2012; ei-subsumptiivisesta kertomusmallista ks. Meretoja 2017.

**9** Myös subjektiivinen kertomus yksilön kokemuksesta voi toimia subsumptiivisesti, jos se esitetään yleispätevänä ”esimerkkikertomuksena”. Tällaista henkilökohtaisten tarinoiden ”edustuksellisuutta” eri medioissa tutkii Mäkelän johtama Kertomuksen vaarat -hanke.

**10** Metanarratiivisuudesta ks. Meretoja 2014.

**11** Siitä, miten Melania Trumpia koskevat kertomukset (kuten ”kultainen häkki”-kertomukset) paikantuvat usein juuri hänen kasvohinsa ja niiden ilmeettömyyteen, ks. Mäkelä & Rantanen 2017.

**12** Renko viittaa Maailman talousfoorumien selvitykseen, jonka mukaan Slovenia on palkkatasa-arvossa sijalla 8, Yhdysvallat sijalla 45.

**13** Kiitän artikkelin anonyymiä lukijaa avoimen kirjeen lajityyppiä koskevista hyödyllisistä huomioista. Vertaisarviointi on itsessään hyvä esimerkki dialogisesta prosessista, joka parhaimmillaan edistää tutkivaa, dialogista ja epädogmaattista lähestymistapaa tarkasteltavaan ilmiöön. Kiitän myös opiskelijoitani arvokkaista kommentista sekä Kirjallisuudentutkijain seuran vuosiseminaarin 2016 järjestäjiä ja yleisöä, sillä artikkelini on eteenpäin kehitelty versio vuosiseminaarin kutsuttuna puhujana pitämästäni esitelmästä.

## Kirjallisuus

- Arendt, Hannah 1968a. *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. London: Penguin Books.
- Arendt, Hannah 1968b. *Men in Dark Times*. New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, Hannah 2002. *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot. (The Human Condition, 1958.)* Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- Barthes, Roland 1982. Structural Analysis of Narratives (1966). *Image/Music/Text*. Käänt. Stephen Heath. Glasgow: Fontana, 79–124.
- Bavishi, Avni, Martin D. Slade & Becca R. Levy 2016. A Chapter a Day: Association of Book Reading with Longevity. *Social Science & Medicine* 164, 44–48. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.07.014>
- Benjamin, Walter 1977. Der Erzähler (1936). *Ausgewählte Schriften 1*. Frankfurt: Suhrkamp, 385–410.
- Berger, Peter & Thomas Luckmann 1987 (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Boyd, Brian 2009. *On the Origin of Stories: Evolution, Cognition, and Fiction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Carroll, Noël 2000. Art and Ethical Criticism: An Overview of Recent Directions of Research. *Ethics* 110, 350–387. <https://doi.org/10.1086/233273>
- Cavarero, Adriana 2000. *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*. London: Routledge.
- Derrida, Jacques 1967. *L'écriture et la différence*. Paris: Seuil.
- Dewey, John 2010. *Taide kokemuksena. (Art as Experience, 1934.)* Suom. Antti Immonen & Jarkko S. Tuusvuori. Tampere: Niin & näin.
- Djikić, Maja, Keith Oatley, Sara Zoeterman & Jordan B. Peterson 2009. On Being Moved by Art: How Reading Fiction Transforms the Self. *Creativity Research Journal* 21 (1), 24–29. <https://doi.org/10.1080/10400410802633392>
- Felski, Rita 2008. *Uses of Literature*. Malden: Blackwell–Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781444302790>
- Fernandes, Sujatha 2017. *Curated Stories: The Uses and Misuses of Storytelling*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190618049.001.0001>
- Freeman, Mark 2010. *Hindsight: The Promise and Peril of Looking Backward*. Oxford: Oxford University Press.
- Fricker, Miranda 2007. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001>
- Gadamer, Hans-Georg 1990 (1960). *Wahrheit und Methode. Gesammelte Werke. Band 1: Hermeneutik I*. Tübingen: Mohr.
- Gadamer, Hans-Georg 1993. *Gesammelte Werke. Band 2: Hermeneutik II*. Tübingen: Mohr.
- Hakemulder, Frank 2000. *The Moral Laboratory: Experiments Examining the Effects of Reading Literature on Social Perception and Moral Self-Concept*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/upal.34>
- Herman, David, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan 2005. Introduction. David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan (toim.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge, ix–xi.

- Hyvärinen, Matti 2017. Foreword: Life Meets Narrative. Brian Schiff, A. Elizabeth McKim & Sylvie Patron (toim.), *Life and Narrative: The Risks and Responsibilities of Storying Experience*. Oxford: Oxford University Press, ix–xxv.
- Hyvärinen, Matti 2007. Kertomus ja kertomuksen rajat. *Puhe ja kieli* 27 (3), 127–140.
- Iversen, Stefan 2013. Broken or Unnatural? On the Distinction of Fiction in Non-Conventional First Person Narration. Matti Hyvärinen, Mari Hatavara & Lars-Christer Hydén (toim.), *The Travelling Concepts of Narrative*. Amsterdam: John Benjamins, 141–162.
- Keen, Suzanne 2007. *Empathy and the Novel*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195175769.001.0001>
- Kidd, Emanuele & Emanuele Castano 2013. Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind. *Science* 342 (6156), 377–380. <https://doi.org/10.1126/science.1239918>
- Lehtola, Jyrki 2017. Kolumni. *Iltä-Sanomat* 13.10.2017. <https://www.is.fi/kotimaa/art-200005406347.html> (tieto haettu 17.10.2017).
- Levinas, Emmanuel 1948. Réalité et son ombre. *Les Temps Modernes* 38, 771–189.
- Levinas, Emmanuel 1974. *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. La Haye: Martinus Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-015-1111-7>
- Levinas, Emmanuel 1988. The Paradox of Morality: An Interview with Emmanuel Levinas [Interview by Tamra Wright, Peter Hughes & Alison Ainley]. Robert Bernasconi & David Wood (toim.), *The Provocation of Levinas: Rethinking the Other*. London: Routledge, 168–180.
- MacIntyre, Alasdair 1984. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Meretoja, Hanna 2018. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Meretoja, Hanna 2017. From Appropriation to Dialogic Exploration: A Non-Subsumptive Model of Storytelling. Hanna Meretoja & Colin Davis (toim.), *Storytelling and Ethics: Literature, Visual Arts and the Power of Narrative*. London & New York: Routledge, 101–121.
- Meretoja, Hanna 2014. *The Narrative Turn in Fiction and Theory: The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Tournier*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137401069>
- Meretoja, Hanna 2012. Ymmärryskäsitykset ja toisen kohtaamisen ongelma. Valtteri Viljanen, Helena Siipi & Matti Sintonen (toim.), *Ymmärrys*. Turku: Turun yliopisto, Käyttätymistieteiden ja filosofian laitos, 307–318.
- Morson, Gary Saul 1998. Sideshadowing and Tempics. *New Literary History* 29 (4), 599–624. <https://doi.org/10.1353/nlh.1998.0043>
- Mäkelä, Maria & Tytti Rantanen 2017. Melanian kultainen häkki -kertomuksen vaarat. 1.11.2017. Etiikka <https://etiikka.fi/melanian-kultainen-hakki-kertomuksen-vaarat/> (tieto haettu 1.12.2017).
- Nietzsche, Friedrich 1999 (1873). Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne (1873). *Sämtliche Werke* 1. Toim. Giorgio Colli & Mazzino Montinari. Berlin: De Gruyter, 873–890.
- Nussbaum, Martha 1990. *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha 1997. *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nussbaum, Martha 2010. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press.

- Oatley, Keith 2011. *Such Stuff as Dreams: The Psychology of Fiction*. Malden, MA: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119970910>
- Oksanen, Sofi 2017. "Sinun hiljaisuutesi on valanut sementtiin itätytön stereotypian, ja se myy lisää poikamiesmatkoja", kirjoittaa Sofi Oksanen avoimessa kirjeessään Melania Trumpille. *Helsingin Sanomat* 12.10.2017. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-200005404708.html> (tieto haettu 17.10.2017).
- Panero, Maria Eugenia, Deena Skolnick Weisberg, Jessica Black, Thalia R. Goldstein, Jennifer L. Barnes, Hiram Brownell & Ellen Winner 2016. Does Reading a Single Passage of Literary Fiction Really Improve Theory of Mind? An Attempt at Replication. *Journal of Personality and Social Psychology* 111 (5), e46–e54. <https://doi.org/10.1037/pspa0000064>
- Renko, Manca 2017. We Don't Need Melania's Help. *Expressen* 19.10.2017. <https://www.expressen.se/kultur/we-dont-need-melantias-help/> (tieto haettu 20.10.2017).
- Ricoeur, Paul 1985. *Temps et récit III*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, Paul 1986. *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, Paul 1990. *Soi-même comme un autre*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, Paul 1991. *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. Toim. Mario J. Valdés. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Sartwell, Crispin 2000. *The End of Story: Toward an Annihilation of Language and History*. Albany: SUNY Press.
- Schiff, Brian, A. Elizabeth McKim & Sylvie Patron (toim.) 2017. *Life and Narrative: The Risks and Responsibilities of Storying Experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Strawson, Galen 2004. Against Narrativity. *Ratio* 17 (4), 428–452. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9329.2004.00264.x>
- Strawson, Galen 2015. The Unstoried Life. Zachary Leader (toim.), *On Life-Writing*. Oxford: Oxford University Press, 284–301.
- Turtiainen, Suvi 2017. Sofi Oksanen juuttuu Melania Trumpin arvostelussa samaan itätytöstereotypiaan, jota vastaan hän taistelee – Sloveniassa Melania Trump on muutakin kuin länsimiehen itävaimo. *Helsingin Sanomat* 13.10.2017. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-200005408296.html> (tieto haettu 17.10.2017).
- White, Hayden 1981. The Value of Narrativity in the Representation of Reality. W. T. J. Mitchell (toim.), *On Narrative*. Chicago: The University of Chicago Press, 1–23.
- Woolf, Virginia 1925. *The Common Reader*. London: Hogarth Press.